

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію
Манька Дениса Григоровича
«Технології та алгоритми юридичної діяльності»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Актуальність обраної проблематики для її поглибленого наукового осмислення, як це запропоновано у дисертації Манька Д.Г., не викликає сумніву з огляду на те, що сучасне законодавство потребує як змістовного оновлення, так і систематизації з орієнтирами на євроінтеграційні процеси, а запорукою успіху його теперішнього етапу розвитку є не тільки соціальні умови, але й відповідність певним теоретичним моделям, що знаходить свій вираз у так званих юридичних алгоритмах.

Аналогічної алгоритмії потребує не тільки законодавство держави, але й діяльність тих суб'єктів права, яким воно адресовано. Кожний із учасників правореалізаційного процесу повинен розуміти алгоритм своїх дій та дій іншого суб'єкта, особливо коли між ними виникають взаємні права та обов'язки. Їх правильне розуміння, сприйняття та готовність до виконання сприяє забезпеченню гармонізації суспільних відносин, уникненню конфліктів, катаклізмів тощо. Слід цілком погодитися із слушною позицією автора дисертації у тому, що право є альтернативою безладу та соціальному хаосу, оскільки виражає осмислену людиною модель бажаної поведінки. При чому бажаної не лише для себе, а й для інших осіб. Відтак, вказує автор, невід'ємною умовою ефективності дії права є наявність технологічно досконалих юридичних алгоритмів та віри у ефективність права.

Окремою категорією слід виокремити представників сфери юридичної діяльності – тих фахівців, які на професійному рівні своїми діями у спеціальних формах та за допомогою правових засобів забезпечують впровадження у реальну площину життя приписів права. Юридична модель норми права перетворюється на фактичну поведінку завдяки ряду факторів,

але найголовнішим та визначальним залишається фактор правової визначеності, процедурності реалізаційного процесу та його гарантованості, що разом складає ту чи іншу модель функціонування права.

Слід також підтримати автора роботи в тому, що актуалізації обраної проблематики сприяють тенденції не тільки глобалізації та євроінтеграції, але й такі, що характерні виключно для теперішнього етапу останніх 5-10 років – це процеси діджиталізації, підвищення ролі форми по відношенню до змісту.

Актуальність теми, на думку автора, підтверджується й тим, що, по-перше, наразі ми можемо констатувати відсутність єдності в науковому розумінні таких базових понять, як «юридична техніка» та «юридична технологія». В юридичній науці зазначені поняття або ототожнюються, або протиставляються одне одному, але, по суті, традиційні підходи до їх розуміння не відповідають вимогам сучасного рівня розвитку суспільних відносин і потребують вдосконалення.

А по-друге, не менш актуальними є питання, пов'язані із системою способів та засобів підвищення якості юридичної діяльності, а відтак удосконалення та додаткової розробки потребують правила та методи її організації та здійснення. По суті питання – як зробити юридичну діяльність ефективною, такою, що відповідає вимогам права та запитам суспільства, це питання в тому числі й форм, методів, способів та алгоритмів її здійснення.

Саме такі та деякі інші важливі питання у своїй дисертації намагається розкрити Манко Д.Г., завдяки чому є всі підстави стверджувати, що завдяки його висновкам в юридичній науці продовжується становлення нового наукового напрямку – юридичної креативістики, яка передбачає дослідження природи правових актів, аналіз та розробку механізмів підвищення їх якості та вдосконалення порядку формалізації права.

Головною **метою** свого дослідження, яка є трьохрівневою, Манько Д.Г. обрав розкриття сутності юридичних технологій і алгоритмів, встановлення ролі зазначених категорій у процесах правового регулювання,

обґрунтування нового наукового напрямку в юридичній науці, для досягнення якої йому довелося вирішити ряд конкретних **цілових завдань**:

- визначити методологічні засади дослідження юридичних алгоритмів і технологій формалізації права у вимірі юридичної діяльності;
- охарактеризувати особливості юридичних алгоритмів процедур легалізації, встановити співвідношення зазначених процедур із дією права та юридичною діяльністю;
- окреслити поняття, структуру і правову природу юридичних алгоритмів, їх співвідношення із алгоритмами права та технологічними алгоритмами у праві;
- охарактеризувати види юридичних алгоритмів, які використовуються в процесі створення правових актів;
- розкрити роль юридичних алгоритмів як системоутворюючих складових існування процедурних і процесуальних норм;
- проаналізувати підходи до сучасного розуміння юридичних технологій, охарактеризувати їх структуру та складові елементи;
- показати специфіку ролі юридичних технологій електронного документообігу в процесах діджиталізації сучасної держави тощо.

Ці та інші науково-пізнавальні завдання дозволили автору всебічно охарактеризувати **предмет дослідження**, під яким визначено технології та алгоритми юридичної діяльності.

Слід відзначити, що питання юридичних технологій та юридичної техніки, алгоритмів вже неодноразово ставали предметом наукових дискусій, в ході яких автори намагалися з'ясувати природу зазначених правових явищ, співставити та визначити обсяги понять, охарактеризувати роль алгоритмів та технологій в правотворчому та правозастосочому процесах тощо.

Водночас привертає увагу, що у вітчизняній юриспруденції відсутнє комплексне загальнотеоретичне дослідження юридичних технологій, юридичних алгоритмів, алгоритмів права, технологічних алгоритмів у праві

та їх ролі у правовому регулюванні, яке б відповідало актуальним потребам держави та враховувало вимоги сучасного суспільства. Усе це зумовило актуальність загальнотеоретичного аналізу кола питань щодо сутності й правової природи юридичних технологій і алгоритмів, поняття та ролі юридичної креативістики в організації та якісному здійсненні юридичної діяльності.

Досліджуючи зазначене коло питань, що сформовані відповідно дослідницьким завданням, автором дисертації обрано **низку методологічних підходів**, методів, що дозволили йому побудувати цілісне бачення проблеми, пов'язати між собою окремі ланцюжки попередніх досягнень представників загальнотеоретичної юриспруденції, досягнути наступності у власному дослідженні та забезпечити його інноваційність.

Із впевненістю можна стверджувати, що методологія дослідження зумовлена особливостями предмету дослідження, а також специфікою пізнавальних завдань. Науковим базисом дослідження було обрано принципи історизму, об'єктивності, плюралізму та міждисциплінарності.

Базуючись на зазначених принципах, у процесі встановлення сутності юридичних алгоритмів і юридичних технологій було використано наступні методологічні підходи: ідеал-реалістський, герменевтичний, ціннісний, діяльний, системний та антропологічний. У відповідності до заявлених принципів і підходів, у процесі розкриття сутності та соціальної природи юридичного алгоритму і технологій юридичної діяльності застосовувалися наступні групи методів: загальні методи пізнання, загальнонаукові методи, міждисциплінарні методи, спеціально-наукові методи юридичних наук.

Із сукупності загальних методів пізнання було використано: метод опису юридичного алгоритму шляхом відображення в певному загальнозрозумілому знаковому вигляді інформації відносно його сутності та форми; метод порівняння для встановлення тотожності або відмінності між юридичним алгоритмом і такими поняттями, як норма права, правовий акт, модель поведінки, формальне вираження припису та ін.; метод

узагальнення для визначення загального поняття юридичного алгоритму та юридичних технологій із урахуванням усіх їх властивостей і ознак.

У розділі першому «Алгоритми і технології юридичної діяльності: філософські та методологічні підвалини розуміння» автором дисертації приділено увагу найбільш загальним питанням дослідження, зокрема методології пізнання предмету, розумінню природи сучасного права, юридичній діяльності як особливій сфері застосування технологічного арсеналу права, що по суті дозволило йому сформулювати надійний фундамент для змістовного наповнення інших розділів дисертації, отримання цікавих та науково виважених висновків.

Саме у цьому розділі визначено методологічні засади дослідження юридичних алгоритмів і технологій формалізації права у вимірі юридичної діяльності. Враховуючи сучасні тенденції юридичної науки щодо пошуку розуміння права, науково-дослідною програмою дослідження було обрано інтегративний тип праворозуміння. Як акцентує автор дисертації, інтегративне праворозуміння має необхідний потенціал не лише для розкриття природи права, але й для встановлення взаємодії між «живим правом», «правом у житті», «правом у текстах». Такий тип дозволяє синтезувати правову ідею і зміст права, форму права, правову комунікацію та відносини.

Розкриваючи природу і призначення сучасного права в аспекті розуміння та моделювання юридичних алгоритмів, Манько Д.Г. акцентує увагу на доцільності розуміння права як певної складної сукупності, в якій проявляється різноманіття ракурсів цілісності права, де не лише зберігаються і змінюються правові норми, але й з'являються нові прояви правового регулювання. Зазначена сукупність є мінливою цілісністю, яка не втрачає своєї основної ціннісної якості – регулювання найважливіших відносин суспільства. Все разом дозволяє розглядати право як певну різому – організовану та таку що розвивається у цілісності.

Юридичну діяльність охарактеризовано як особливу сферу застосування технологічного арсеналу права. Привертає увагу той факт, що автором удосконалено визначення правової діяльності, під якою слід розуміти різновид соціальної діяльності, яку здійснюють компетентні особи з метою отримання правового результату, задоволення законних потреб та інтересів суб'єктів у відповідності до вимог права. Правова діяльність класифікується на юридичну діяльність і юридично значущу діяльність осіб, які володіють компетентною правосвідомістю.

Визначаючи особливості юридичних алгоритмів, автор стверджує, що юридичні алгоритми процедур легалізації завжди мають імперативний характер. Процедура легалізації отримує фіксацію у статичній дії права завдяки прийняттю певних соціальнозначущих приписів, і лише після цього стає можливим втілення в життя юридичних алгоритмів легалізаційних процедур у динамічній дії права.

Другий розділ присвячено ролі та значенню юридичних алгоритмів при створенні правових актів. Удосконалено наукове визначення поняття правового акту та розкрито особливості його юридичної композиції в аспекті формалізації права. Правовий акт – це діяння або результат діяння уповноваженого суб'єкта права, яке викладено в офіційно визнаній формі та має юридичне значення. Правові акти отримують вираз у письмовій, усній або конклюдентній формі.

За результатами теоретичних узагальнень автором дисертації виявлено особливості вираження конструкції юридичного алгоритму в тексті правового акту. Доведено, що юридичний алгоритм має свою власну структуру, яка складається з персоніфікації, моделі поведінки та змістовного зв'язку між ними, що однією із важливих її ознак є нерозривна пов'язаність елементів структури юридичного алгоритму, з яких утворюється логічна та послідовна цілісність, в якій сформульовано порядок діянь.

Важливим елементом структури є персоніфікація, як інструмент конкретизації положень законодавства. Завдяки персоніфікації відбувається визначення суб'єктів правовідносин, вона виступає запорукою якісного застосування правових норм, оскільки деталізує суб'єктний склад учасників юридичної справи. При цьому змістовний зв'язок між персоніфікацією та моделлю поведінки відображає співвідношення між ними, засновані на взаємозалежності та послідовній, логічній взаємообумовленості.

Важливим для теоретичної науки внеском стала запропонована класифікація юридичних алгоритмів, яку здійснено з використанням декількох критеріїв: за характером правового регулювання; за формою правової активності суб'єктів права; залежно від типу правових норм; за процедурно-процесуальними особливостями прояву в соціальній діяльності; за формою виразу; за особливістю забезпечення виконання та формою припису.

Окрім інших здобутків автора у другому розділі слід також назвати й розкриття ролі юридичних алгоритмів як системоутворюючих складових існування процедурних і процесуальних норм. Доведено, що існування права невід'ємно пов'язано з процесом і процедурою. Саме в них відображається порядок і послідовність здійснення юридичної діяльності та/або юридично значимих дій різними суб'єктами права, що спрямовані на досягнення юридично значущого результату.

Третій розділ присвячено різноаспектному висвітленню юридичних технологій, в якому вони розглядаються в сучасному розумінні, аналізується їх внутрішня будова, функціональна спрямованість у законотворчому процесі, правозастосовній та правореалізаційній діяльності.

Удосконалено категоріально-понятійний апарат загальнотеоретичної юриспруденції в контексті встановлення співвідношення між такими термінами як **«юридична техніка»** (сукупність юридично-технічного інструментарію (засобів), що використовується при створенні та

вдосконалені письмових правових актів) та «юридична технологія» (сукупність науково-обґрунтованої інформації щодо використання юридичного інструментарію при створенні правових актів і здійсненні юридичної діяльності). Обґрунтовано доводиться теза, що до базових юридичних технологій законотворчої діяльності в Україні належать: юридичні технології розробки законопроекту; юридичні технології прийняття законів; юридичні технології обслуговування законів.

Також доведено, що юридичні технології прийняття законів включають: технології правової експертизи; технології розрахунку матеріально-технічного забезпечення прийняття та виконання закону (фактичні витрати, навантаження на бюджет та ін.); технології внесення та відкликання законопроектів; технології розгляду законопроектів; технології прийняття та повторного розгляду законів; технології опублікування законів. Юридичні технології обслуговування законів складаються з технологій зберігання та ведення справи закону.

Охарактеризовано юридичні технології створення правових актів у правозастосовній і правореалізаційній діяльності. Зокрема визначено, що реалізація і правозастосування є різновидами типової дії права та об'єднуються більш широким поняттям – здійснення права.

Показано роль юридичних технологій електронного документообігу в процесах діджиталізації сучасної держави. Обґрунтовано, що стрімкий розвиток суспільних відносин в епоху постмодерну, динаміка технологічного розвитку й процесів обміну інформацією зумовлюють, в тому числі, особливе становище й роль електронного документа в системі документообігу сучасності.

У четвертому розділі дисертації проводиться ідея про важливість та можливість подальшого розвитку нового наукового напрямку загальнотеоретичної юриспруденції, який отримав назву юридичної креативістики. Обґрунтовуючи свою позицію, Манько Д.Г. зупинився на

понятті креативістики, її ролі для юридичної науки, охарактеризував її категоріальний апарат, вимоги до компетентності суб'єктів правотворення.

Зокрема автором дисертації стверджується думка, що юридична креативістика як наука є системою знань про загальні закономірності сучасного правового мислення та порядок використання певних правил, способів, методів мистецтва створення, втілення у життя та обслуговування правових актів під час здійснення правової діяльності компетентними суб'єктами права. Наголошується, що формуванню юридичної креативістики як самостійного наукового напрямку передували тривалий історичний розвиток і збагачення її теоретичного арсеналу.

На думку автора, необхідність виокремлення юридичної креативістики в системі юридичних наук зумовлена потребою прямих досліджень загальних закономірностей про особливості сучасного правового мислення та порядок використання певних правил, способів, методів мистецтва створення, втілення у життя та обслуговування правових актів. Зазначені пошуки дозволяють дослідити на більш глибокому рівні правову сферу. Як і будь яка інша юридична наука, юридична креативістика виконує певні функції, які є відображенням її впливу на розвиток освітянської, наукової та практичної складової юриспруденції. Виокремлено функції юридичної креативістики, серед яких пізнавальна, евристична, прогностична, методологічна, науково-прикладна, естетична.

Імпонує теза автора, що юридична креативістика має розвиватися не лише як наука, але й знайти своє місце серед дисциплін загальнотеоретичної юриспруденції. При цьому, вихідним призначенням цієї навчальної дисципліни є формування у студентів компетентностей, пов'язаних із мистецтвом створення якісних правових актів і здійсненням ефективної юридичної діяльності.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що за характером і змістом розглянутих проблем дисертація є першим комплексним

теоретичним дослідженням, яке дало змогу сформуванню цілісної концепції моделі технологій та алгоритмів юридичної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у науково-дослідній роботі – для вирішення теоретико-правових проблем, пов'язаних із визначенням природи юридичної діяльності, її змісту та основних функцій; у процесі правотворчості – для удосконалення законодавства України; у правозастосуванні – для вдосконалення практики реалізації законодавства; у навчальному процесі – для підготовки навчально-методичної літератури та викладання дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Юридична креативістика», а також надання допомоги студентам у самостійній роботі з відповідних навчальних курсів; у просвітницькій роботі – для підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення.

Дисертація Д.Г. Манька виконана за логічно побудованою схемою, яка дозволила автору послідовно дослідити та розкрити теоретико-практичні проблеми моделі правового забезпечення та реалізації юридичних обов'язків людини і громадянина. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які об'єднують сімнадцять підрозділів та висновки. Важливою її частиною є бібліографія, що сформована із 377 джерел, із яких близько 20 є зарубіжними виданнями за темою дослідження.

Результати дисертаційної роботи повною мірою відображено у 51 наукових працях, з яких 3 – індивідуальні монографії, 20 статей у наукових фахових виданнях, з яких 7 публікацій у виданнях іноземних держав, 24 публікації в інших виданнях, з яких 18 статей у збірниках наукових конференцій.

Взагалі можна зазначити, що усі розділи роботи комплексно розкривають сутність проблеми, закінчуються стислими резюме та узагальненнями одержаних результатів. Завершують дисертаційне

дослідження логічні висновки і практичні рекомендації, які повністю відповідають поставленій меті і завданням роботи.

За предметом, завданнями, методологією, змістом та висновками дисертація відповідає спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Висновки та пропозиції, що викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Автореферат дисертації адекватно відображає її основні положення.

Оформлення дисертації та автореферату відповідає Наказу МОН України 12.01.2017 № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», а текст написано літературною мовою.

Разом із позитивними рисами дисертації, які характеризують її як самостійне і завершене дослідження, мають місце окремі недоліки та дискусійні положення, що потребують додаткового роз'яснення або спростування під час публічного захисту.

1. У підрозділі 1.1. здійснено спробу охарактеризувати весь арсенал пізнавальних засобів, що використовуються у запропонованому дослідженні. І можна стверджувати, що загалом з таким завданням автор справився. Зокрема, ним охарактеризовано сучасні типи праворозуміння, вказано на ті, які є найбільш важливими та корисними для даного дослідження (стор. 47): ціннісно-нормативний, реалістично-позитивістський, комунікативний та лібертарний. Правда, при цьому не зовсім зрозуміло – чому саме ці типи праворозуміння мають найбільшу ефективність у дослідженні технологій та алгоритмів юридичної діяльності.

Аналогічна ситуація складається і у частині визначення методологічних підходів дослідження, інструментальні можливості яких достатньо повно висвітлені на сторінках дисертації. Автором безапеляційно робиться висновок про необхідність застосування групи методологічних підходів – «...Базуючись на зазначених принципах, у процесі встановлення

сутності юридичних алгоритмів і юридичних технологій слід використовувати різноманітні методологічні підходи, зокрема: ідеал-реалістський, герменевтичний, ціннісний, діяльний (діяльнісний), системний та антропологічний.» (стор 54).

За таких умов вбачається доцільним привернути увагу на два моменти, які, на моє переконання, потребують роз'яснення – по-перше, як зумовлюється вибір методологічного інструментарію з предметом дослідження, а по-друге, які саме властивості досліджуваного предмету будуть найбільш повно розкриті при застосуванні того чи іншого методологічного прийому або методу.

Все ж таки слід врахувати, що визначальними факторами при формуванні методології дослідження мали бути такі: і алгоритми, і технології є явищами абстрагованими, які потребують логічності мислення; а їх застосування пов'язується із сферою діяльності професійних юристів, а отже домінуючим може стати діяльний метод або діяльний підхід.

2. Окрему увагу привертає зміст підрозділу 1.2. «Юридична діяльність як особлива сфера застосування технологічного арсеналу права», у якому мали бути виокремлені особливості сфери, як це заявлено у назві.

На жаль, такі виокремлення доводиться здійснювати логічним шляхом за результатами ознайомлення з окремими властивостями юридичної діяльності, які по суті і є тими особливостями, що характеризують всю сферу. На мій погляд, більш правильним було б акцентувати увагу не на окремих підходах до висвітлення юридичної діяльності у сучасній літературі, а визначити властивості усїєї сфери як цілісного явища, де виконується робота професійних юристів – судові органи та установи, прокуратура, поліція, НАБУ, ДБР (із своїми особливостями правової охорони та застосування примусу), юридичні служби підприємств та установ, адвокатські об'єднання.... А потім вже конкретизувати - наскільки для цієї сфери, де працюють сотні тисяч спеціально підготовлених фахівців, є

важливим дотримання алгоритмів та технологій, про які йдеться у роботі. Окрім того, важливим є почути від автора дисертації, що необхідно розуміти під поняттям «технологічний арсенал права», що використано у назві підрозділу.

3. Не можна погодитися з усіма положеннями підрозділу **2.3. «Види юридичних алгоритмів, які використовуються в процесі створення правових актів»**, в якому автор торкається проблематики соціального регулювання та видової класифікації. На мою думку, у ході викладу матеріалу відбулося цільове відхилення від заздалегідь визначеного завдання.

Так, спірною вважається думка на сторінці 164 дисертації про те, що для проведення видової класифікації необхідно звернутися до з'ясування природи соціального регулювання та особливостей його організації.

Безумовно, соціальне регулювання у формі правового має відношення до висвітлення обраного предмету дослідження, але ж враховуючи необхідність побудови класифікаційних рядів, найбільш важливим питанням є визначення тих критеріїв, які б дозволили розкрити найбільш вагомі сторони всієї сукупності юридичних алгоритмів. Слід також взяти до уваги, що мова йдеться не про алгоритми взагалі, а лише про ті, що мають відношення до процесу створення юридичних актів.

Як побажання до автора – вважається за доцільне конкретизувати в процесі захисту поняття правового акту, під яким розуміється акт-документ, та навести приклади окремих видів алгоритмів, що використовуються правниками у ході нормотворення.

4. Суттєву увагу автора привернуто до проблематики електронного документообігу, як певної тенденції та факту, який стався в Україні завдяки поширенню комп'ютерних технологій, в тому числі й у сфері юридичної діяльності.

Цілком справедливо вказується в дисертації на те, що сучасного юриста дуже важко уявити без комп'ютера, мобільного телефону, інших технічних засобів, завдяки яким спрощується робота працівників юридичної

сфери. Одним із сучасних форматів діяльності, характерним для професійного відомчого та міжвідомчого спілкування є формат електронного документообігу. Документ залишається обов'язковим засобом забезпечення реалізації правових рішень, фіксації правового статусу, виконання юридично значущих дій, а також найважливішим засобом юридичної діяльності, формат якого поступово діджиталізується.

На жаль, але саме цьому аспекту у підрозділі **3.4. «Юридичні технології в електронному документообігу»** приділено недостатньо уваги. Більшою мірою акцент зроблено на електронному документообігу взагалі, але набагато менше уваги відведено обігу електронних документів у сфері юридичної діяльності.

Хотілося б додатково почути позицію автора з приводу характеристики окремих видів електронних документів, що використовуються юристами, вказати на електронні бази та сервіси, якими спрощується порядок та термін отримання документу. Напевно, корисним для підкріплення авторської позиції буде вказати на ті юридичні дії та процедури, які на сьогодні виконуються переважно у форматі електронного документообігу, чи скасовано при цьому традиційний паперовий формат, які є недоліки діджиталізації, які при цьому існують потенційної загрози тощо.

Наведені вище зауваження не впливають суттєво на загальну позитивну оцінку дисертації, яка є самостійним творчим доробком автора, що доповнює систему науково-теоретичних знань щодо технологій та алгоритмів юридичної діяльності.

ВИСНОВОК:

Таким чином, на основі вивчення дисертації та праць докторанта необхідно зробити висновок, що дисертація Д.Г. Манька є цілісним та завершеним дослідженням актуальних теоретичних та практичних проблем сучасного правознавства, відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12 та 13 Постанови Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 зі змінами «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів», а її автор – Манько

Денис Григорович на підставі публічного захисту – заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

перший проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Станіслав Гусарєв

«11» 09 2020 р.